

**ВІДДІЛ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
КОНОТОПСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**КОНОТОПСЬКИЙ МІСЬКИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ім О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ

Випуск X

**Н І Ж И Н
Видавець ПП Лисенко М.М.
2 0 1 9**

УДК 727.6/7(039)
ББК 63.3(4УКР)я73
К-64

Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою
Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського
(протокол № 8 від 15 серпня 2019 р.)

Рецензенти:
Луняк Є.М., доктор історичних наук
Моціяка П.П., кандидат історичних наук

Редакційна колегія:
Верба Н. П. (головний редактор),
Акічев Ш. М., Несвідоміна Н. В.

Відповідальний за випуск – Верба Н. П.

Конотопські

К-64 **читання** : зб. наук. пр. / ред. кол.: Верба Н. П. (гол. ред.), Акічев Ш. М., Несвідоміна І. М. : Відділ культури і туризму Конотоп. міськ. ради Сумськ. обл., Конотоп. міськ. краєзнав. музей ім. О. М. Лазаревського. Вип. Х. – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2019. – 432 с.
ISBN 978-617-640-455-2

«Конотопські читання» 2019 – збірник публікацій за результатами Х читань Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського. Висвітлює факти з археології краю, історії релігійного життя, розвитку ремесел, промисловості, транспорту, техніки, радіо і телебачення, пам'яткоохоронної справи, краєзнавчого руху та туризму, писемних джерел та історіографії, збереження культурної спадщини Конотопщини та Лівобережної України.

Видання розраховане як для фахівців: істориків, археологів, музеєзнавців, так і для широкого загалу читачів – усіх, хто цікавиться пам'яткознавством, пам'яткоохоронною справою, музеєзнавством, історією і культурою краю та України в цілому.

УДК 727.6/7(039)
ББК 63.3(4УКР)я73

ISBN 978-617-640-455-2

© КМКМ ім. О. М. Лазаревського, 2019
© Видавець ПП Лисенко М.М., 2019

**Нове джерело до вивчення постаті
кошового Петра Калнишевського
із фондів Конотопського міського
краєзнавчого музею ім. О.М.Лазаревського**

Постать останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського досить

відома в сучасній Україні. На достатньому рівні висвітлено його політичну та військову діяльність, ми знаємо його як щедрого благодійника та мецената, який вкладав власні кошти у розвиток церкви, збудував мінімум п'ять храмів, робив щедрі пожертви на храми та монастирі не лише на території України. Проте, сьогодні фактично відсутні дослідження, стосовно його народження та походження. Майже нічого не відомо про рід Петра Калнишевського. Так, як сповідальні відомості рідного для кошового села Пустовійтівки Роменського району збереглися починаючи із 1749 р., а метричні книги ще пізніше, то відомостей про рід Калнишевських там не зустрічається, адже Петро Іванович народився у 1691 р. До середини XVIII ст. документальних згадок про нього не зустрічається. Перші документальні згадки про Петра Калнишевського стосуються його перебування на Січі і відносяться до 1754 р., коли він обіймав посаду кошового осавула. Одна із них пов'язана із інструкціями кошового отамана Якова Ігнатовича щодо переслідування гайдамаків. Після цього ім'я Калнишевського постійно фігурує в документах Нової Січі. У реєстрі Кушівського куреня 1756 р. Петра Калнишевського записано під десятим номером із 460 козаків куреня [1, 143]. Із інших документів та особистої переписки можемо встановити певне число рідних кошового. У листуванні функціонують переважно імена племінників та племінниць. До Кушівського куреня за кошівства Івана Малашевича, що частково припадає на період російсько-турецької війни 1735–1739 рр. належали його старші родичі Андрій та Давид (можливо брати батька), курінним отаманом був земляк Калнишів – Григорій Чорний, а козак цього ж куреня Семен Чорний був побратимом Ан-

дрія і Давида Калнишів. Крім того, ще один старший родич Петра Калнишевського – Зиновій, був отаманом Ведмедівського куреня і брав участь у складі запорозької депутації до Петербургу у 1742 р. [2, 148–149.]. Існує версія, що саме завдяки своїм старшим родичам Андрійові та Давиду Петро Калнишевський і потрапив на Січ та увійшов до числа січової старшини. У XIX ст Дмитро Яворницький на лівому березі річки Базавлук навпроти гряди Калнишихи виявив стародавній козацький цвинтар, на якому збереглися два хрести. Один із них містив напис «Калнешь козакъ куреня кушовского преставися року 1749 мця окто. 5» [3, 256]. Невідомо, можливо це могила котрогось із дядьків Петра Калнишевського – Андрія чи Давида, можливо могила ще одного родича, козака Кушівського куреня. Так, чи інакше, але ми бачимо, що Петро Калнишевський мав значні родинні зв'язки у Кушівському курені. Але народився кошовий у селі Пустовійтівці Лубенського полку (нині Роменського району) і там мали б перебувати більшість представників його роду, але на жаль інформація про них не збереглася.

Про значення тих чи інших людей у житті кошового, може свідчити його бажання подбати про їх участь навіть після їхньої смерті. Полегшити участь людини після смерті можна шляхом поминання померлих. Для Петра Калнишевського, як віруючої людини, це повинно було відігравати важливу роль. Унікальним джерелом для вивчення даного питання є синодики або поменники. Це книги, які велися у церквах та монастирях для молитовного поминання душ віруючих задля прощення їхніх гріхів та спасіння у Царстві Небесному. За вписування до синодика подавач обов'язково робив пожертву на храм або монастир [4, с. 5].

Говорячи про козацтво, варто зазначити про поширення практики записування до синодиків старшинських родів Гетьманщини [5]. Але дослідниками не висвітлюється поширення подібної практики на Запорожжі у тому числі серед запорозької старшини. Відповідно, у дослідженнях про запорозьке козацтво або кошових дана група джерел ігнорується. Тому фактично новим джерелом у вивченні постаті кошового Петра Калнишевського та його роду являється Синодик Крупицького Батуринського монастиря, що зберігається у фондах Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського. В умовах відсутно-

сті метричних документів, він є важливим джерелом для вивчення родоводу кошового. У розділі «Роди обивателів полку Полтавського», на другому розвороті після заглавної сторінки, на четвертій сторінці розділу зустрічаємо запис про рід Петра Калнишевського, зроблений 22 вересня 1764 р. На полях позначка: «Войска Запорожского Низового Сентября 22: Y», у полі для записів: «Род Петра Ивановича Калнишевского Бывшаго Атамана Кошового 1764 вписася: Помяни Господи Души Рабов Твоих: Иоанна, Агафию, Андрея, Зиновию, Параскевию, мл. Андрея и всех его сродников» [6]. Перші два імені: Іван та Агафія – покійні батьки кошового отамана, решта більш за все померлі брати та сестри. Крім того, цей синодик розкриває перед нами ще один епізод його благодійності – пожертву на Крупицький Батуринський монастир. Здається найбільш імовірним, що позначка «Y» вказує на суму пожертви у 400 рублів. Така ж позначка зроблена біля наступного запису про рід колишнього військового судді Війська Запорозького Миколи Тимофійовича Косака. Так, як подібні позначки більше не зустрічаються, можемо припустити, що їх зробили, виходячи із великої суми пожертви на монастир.

Започаткував синодик у 1687 р. Св. Дмитро (Туптало) Ростовський, який у 1686–1692 рр. був ігуменом цього монастиря. Він написав передмову, замовив іноземний папір (з філігранню «Голова блазня» з літерами «ІСО» у прямокутнику, 1687 р.), запросив для його художнього оформлення та запису висококваліфікованого майстра ієромонаха Полтавського монастиря Серафіона Захарієвича Б. Останній прикрасив сторінки книги 11 бароковими рамками для запису родів, ломбардами, ініціалами, 12 заставками, в'яззю. Все художнє оформлення виконане ієромонахом Серафіоном несе у собі ознаки козацького бароко із сильним народним елементом. З часом із синодика було багато аркушів втрачено. У 1821 р. за наказом ігумена Гервасія синодик реставрував диякон Аврамій Гончарев. Після 1917 р. синодик потрапив до Конотопського краєзнавчого музею, а після 1937 р. частина була передана до Чернігівського історичного музею [7, с. 40]. Ця частина була у 1997 р. опублікована Ігорем Ситим. Інша частина і понині зберігається у Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. О.М. Лазаревського і вводиться до наукового обігу даною публікацією. Вірогідніше за все, що

до Конотопа синодик потрапив у двох книгах. Одну із яких і було передано до Чернігова.

В конотопській частині Синодика, у середині книги, вклеєний втрачений на думку Ігоря Ситого титул. На ньому зображена ікона Миколи Чудотворця і зроблений внизу в рамці напис: «Крупи ибо Бог книгу аоморфоз [два дмо] в книгу пиши сим крий вечноод гнева крупицами же славы да насытице [–] Николае вписанных zde, се ти [–] неба», під рамкою: «иеромонах Серафимон». На звороті, вгорі зображення Святої Трійці, від Духа Святого виходить світло, яке покриває центральну композицію, нижче по боках аркуша: Пресвята Богородиця та Іван Предтеча. Центральна композиція складається із зображень Івана Богослова та Миколи Чудотворця, які тримають над зображенням монастиря обрамлений напис «Книга жизни всем умершим о Христе верным в обители Е: Архиерея и Чудотворца Николая Крупицкой Батуринской вписанным року от вписавшагося слова перстом отчим в книзе мирне 168[6/7] исправлена» [6].

Отже, Синодик Крупицького Батуринського монастиря, що зберігається у фондах Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського є ще одним, важливим джерелом для вивчення постаті Петра Калнишевського, він не лише розширює знання про рід кошового, але і розкриває ще один факт його щедрої пожертви на монастирі, у даному випадку на Крупицький Батуринський монастир. Адже відомостей у історичній літературі про цей факт на сьогодні немає. Крім того, спираючись на запис у Синодику та дарчий запис у Євангелії подарованій до Троїцької церкви села Пустовійтівки, маємо можливість встановити приблизну дату смерті імовірної сестри кошового Зіновії між 3 липня 1762 р. та 22 вересня 1764 р., адже у Євангелії Зіновія записана, ще живою, а у Синодику вже покійною.

Джерела та література

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. Т. 5. Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / старший уп. Л.З. Гісцова. К., 2008. 526 с.
2. Грибовський В.В. Петро Калнишевський: у вимірі політики та повсякденності. *Козацька спадщина*. 2006. Вип. 3. С. 146–165.
3. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и праниях народа. Ч. 1. С.-Петербург: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1888. 294 с.

4. Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVII ст. / уп. О. Кузьмук. *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Збірник наукових праць*. Вип. 18, спецвипуск 7. 115 с.
5. Кривошея В.В. Сегмент родової пам'яті в монастирських і церковних синодиках. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 100–116.
6. Синодик Крупицько-Батуринського монастиря. *Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського. KB–285, ППК–1348*. Без нумерації аркушів.
7. Ситий І. Синодик Крупицько-Батуринського монастиря. *Сіверянський літопис*. 1997. № 5. С. 40–64.

Панченко С.М.

Урочище Шпитове (Шпитов) як потенційна природоохоронна територія

Збереження навколишнього природного середовища – є однією із глобальних завдань людства [1]. Для його вирішення провідним є раціональне використання природних ресурсів, що охоплює всі сфери діяльності людини. Тут зосереджена основна частка фінансових та людських ресурсів задля вирішення проблем питної води, забруднення повітря та океану, ефективного використання енергетичних ресурсів, збереження ґрунтів. Проте стійкість біосфери зумовлена значною мірою збереженням біорізноманіття, що значною мірою забезпечується мережею природоохоронних територій [2]. На сьогодні площа таких територій на планеті менша, ніж площа доріг, кар'єрів та сміттєзвалищ. В Конотопському районі більшість територій, зайнятих природною рослинністю зосереджена в долині р. Сейм. Тут створений регіональний ландшафтний парк «Сеймський» [3]. Прикро, але до його складу не увійшла низка особливо цінних ділянок. Однією з них є урочище Шпитове, яке жителі с. Вирівка називають просто «Шпитов».

Це лісове урочище площею 175 га розташоване на північному заході від с. Вирівка та на північному сході від с. Селище Конотопського р-ну Сумської області в долині р. Сейм (Рис. 1). Територія знаходиться у землекористуванні Конотопського лісництва Конотопського держлісгоспу (квартали 27-30), де позначено як урочище Шпитове. Для назви заповідного об'єкта про-